

Henryk Walczak*
Szczecin

U źródeł dyplomacji II Rzeczypospolitej. Powstanie, rozwój i funkcjonowanie królewskopolskiego resortu spraw zagranicznych w latach 1917–1918

Abstract

The Department of Political Affairs of the Provisional Council of State was established in January 1917 as the nucleus of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Poland dependent on the Central Powers. In 1918 it was transformed into the State Department. It functioned under the auspices of the Regency Council appointed by the occupiers. The deteriorating military situation of Germany and Austria-Hungary led in October 1918 to the creation of the Ministry of Foreign Affairs as part of the government of the Regency Council under the chairmanship of Józef Świerzyński.

Keywords: diplomacy, Poland, World War I

Słowa kluczowe: dyplomacja, Polska, I wojna światowa

Wybuch pierwszej wojny światowej sprawił, iż w społeczeństwie polskim odżyły nadzieje na odzyskanie niepodległości. Krokiem na drodze do realizacji tych pragnień wydawało się ogłoszenie przez cesarzy Niemiec i Austro-Węgier utworzenia na terenach zaboru rosyjskiego Królestwa Polskiego, mającego być „państwem samodzielnym z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem”, pozostającym w bliżej niesprecyzowanej „łączności” z mocarstwami centralnym. W proklamacji nie zostały określone granice nowo powołanego tworu, natomiast była w niej mowa o utworzeniu własnego wojska w porozumieniu z Berlinem i Wiedniem. W sformułowaniu tym zawierała się główna przesłanka aktu 5 listopada 1916 roku, jaką była chęć zorganizowania milionowej armii złożonej z Polaków gotowych walczyć po stronie państw centralnych, których rezerwy ludzkie były już na wyczerpaniu¹.

* Uniwersytet Szczeciński; e-mail: henryk.walczak@usz.edu.pl; ORCID: 0000-0002-4326-1521.

¹ 1916 listopad 5, Lublin. Proklamacja K. Kuka w imieniu cesarza Austro-Węgier Franciszka Józefa w sprawie utworzenia nowego Królestwa Polskiego, tzw. akt 5 listopada, [w:] Powstanie

Dalszym ciągiem działań zmierzających do pozyskania Polaków stało się powołanie 6 grudnia 1916 roku Tymczasowej Rady Stanu (TRS) – namiastki rządu, której jednym z głównych celów miało być współdziałanie z okupantami „przy tworzeniu dalszych urzędów państwowych w Królestwie Polskim”. Niemcy nie pozostawiali jednak złudzeń w kwestii niezależności państwa polskiego. Generał gubernator warszawski Hans Hartwig von Beseler stwierdził 15 grudnia, iż „projekt utworzenia samodzielnej państwowości polskiej w obecnych warunkach należy uważać za utopię”. Od polskich instytucji, które miały powstać, władze niemieckie i austro-węgierskie oczekiwały przede wszystkim współpracy oraz politycznej wierności i uległości².

Inauguracja działalności TRS nastąpiła 14 stycznia 1917 roku w Warszawie, a 23 stycznia na posiedzeniu jej Wydziału Wykonawczego został powołany Departament Spraw Politycznych (DSP). Dyrektorem mianowano członka TRS, hrabiego Wojciecha Rostworowskiego. Stanowisko zastępcy objął 5 marca profesor Witold Kamieniecki³. Do końca lutego nadano DSP kształt organizacyjny. Obok dyrektora i wicedyrektora, etatowo miał on liczyć 18 pracowników⁴. W ciągu kilku tygodni, do 1 maja 1917 roku, samo Biuro Departamentu liczyło 23 osoby⁵.

II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925, red. H. Janowska, T. Jędruszcak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1984, s. 293; J. Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, passim; J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, passim; J. Lewandowski, *Królestwo Polskie wobec Austro-Węgier. 1914–1918*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1986; K. Kloc, *Akt 5 listopada a społeczno-gospodarcze przyczyny fiaska niemieckiej próby pozyskania polskiego rekruta*, [w:] *Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy*, red. J. Kłaczkow, K. Kania, Z. Girzyński, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 168–169.

² *Rozporządzenie z dnia 6 grudnia 1916 r. o Tymczasowej Radzie Stanu w Królestwie Polskim*, [w:] K.W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, nakł. Księgarni J. Czerneckiego, Warszawa–Kraków 1924, s. 72; *Streszczenie przemówienia Generał – Gubernatora von Beselera z dnia 15-go grudnia 1916 r.*, [w:] „Z Dokumentów Chwili / Ojczyzna i Postęp” 22.12.1916, nr 10, s. 8; J. Rzepecki, *Powstanie Tymczasowej Rady Stanu w świetle współczesnej korespondencji*, „Kwartalnik Historyczny” 1961, nr 2, s. 435–437; W. Suleja, *Tymczasowa Rada Stanu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998, s. 37–43.

³ Szkic działalności departamentów i stałych komisji Tymczasowej Rady Stanu do dnia 1 września 1917 r., Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Tymczasowa Rada Stanu (dalej: TRS), sygn. 16, k. 43; W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław 1992, s. 97–98; L. Babiński, *W służbie Najjaśniejszej Rzeczypospolitej*, wstęp i red. J. Faryś, H. Walczak, IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Szczecinie, Szczecin 2022, s. 48; S. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, oprac. D. Płygawko, T. Jodełka-Burzecki, wstęp J. Pajewski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983, s. 220; T. Manteuffel, *Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Przegląd Historyczny” 1928, nr 2, s. 224–225; J. Sibora, *Dyplomacja polska w I wojnie światowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2013, s. 270.

⁴ Starszy referent, referent archiwalno-biblioteczny, referent ekonomiczny, referent statystyczno-etnograficzny, szef Biura Prasowego, referent prasy niemieckiej, referent prasy austriackiej, referent prasy polskiej, referent literatury politycznej, referent żargonowy, sekretarz Biura Prasowego, archiwistka, dwie maszynistki, sekretarz departamentu, kancelista, woźny, chłopiec na posyłki. Budżet Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego na miesiąc luty 1917 r., AAN, TRS, sygn. 132, k. 47.

⁵ Byli to: W. Rostworowski – dyrektor, W. Kamieniecki – wicedyrektor, Jerzy Tarnowski – sekretarz osobisty dyrektora, Tytus Filipowicz – kierownik Wydziału Spraw Przygotowawczych,

Funkcjonowała też Rada Departamentu, w której oprócz pracowników biura (Rostworowski, Kamieniecki, Handelsman) znaleźli się członkowie TRS: Stefan Dzewulski, Włodzimierz Kunowski, ks. Henryk Przeździecki, Artur Śliwiński i Władysław Studnicki, kierownik Biura Prasowego Ludwik Abramowicz, Bronisław Dembiński – profesor Uniwersytetu Warszawskiego (UW), redaktor Jan Kucharzewski, adwokaci Szymon Rundstein i Marian Zbrowski, prezes Rady Głównej Opiekuńczej Eustachy ks. Sapięha, Józef Siemieński – profesor UW, Józef Targowski – prezes Związku Ziemian. W strukturze departamentu znajdowały się również Komisja Archiwalna pod przewodnictwem M. Handelsmana⁶ oraz Komisja ds. Jeńców na czele z M. Zbrowskim⁷. W departamencie dominowali aktywiści. Zwolennikami tej orientacji byli Rostworowski, Dembiński, Siemieński i Kucharzewski; do Ligi Państwowości Polskiej należeli Abramowicz, Handelsman i Kamieniecki; w Stronnictwie Narodowym działali Targowski i Zbrowski. Jedynie Sapięha łączony był z pasywiściami⁸.

W warunkach całkowitej zależności od państw centralnych zadania Departamentu Spraw Politycznych musiano ograniczyć do pięciu zasadniczych zagadnień. Pierwszym było podjęcie prac przygotowawczych związanych z przyszłymi rokowaniami pokojowymi. Realizowały je referaty ekonomiczny,

Marceli Handelsman – starszy referent historyczny, Wincenty Łopaciński – referent historyczny, Franciszek Doleżał – referent ekonomiczny, Leon Wasilewski – referent statystyczny (następnie ds. narodowościowych), Władysław Mazurkiewicz – referent prawny, Stefan Pomarański – bibliotekarz, Ludwik Abramowicz – kierownik Biura Prasowego, Leon Chrzanowski – referent publicystyczny, Waław Orłowski i Stanisław Janikowski – referenci prasy polskiej, August Furuhielm – referent prasy niemieckiej, Mieczysław Wajnryb – referent prasy żargonowej, Tadeusz Nowiński – szef kancelarii, Mieczysław Rettinger – tłumacz, Eugeniusz Sadkowski – kancelista, oraz cztery maszynistki: Helena Garlicka, Romana Bandrowska, Zofia Próchnicka i Eugenia Zgórska. Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 43; Tymczasowa Rada Stanu w Królestwie Polskim i jej departamenty. Skład osobowy w zestawieniu na dzień 1 maja 1917 roku, ibidem, sygn. 83, k. 15; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 274; W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 221.

⁶ W jej składzie znaleźli się także: Ignacy Tadeusz Baranowski – profesor UW, Bohdan Chelmiński – pisarz hipoteczny, Stefan Ehrenkreutz – profesor UW, Marian Krzesimowski – adwokat, Stanisław Kutrzeba – profesor UJ, Antoni Rybarski – asystent Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i Władysław Semkowicz – profesor UJ. Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 43; Tymczasowa Rada Stanu w Królestwie Polskim..., ibidem, sygn. 83, k. 14; W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 221.

⁷ Tworzyli ją: Zdzisław Czarnomski – ziemianin, inżynierowie Antoni Czaykowski, Mieczysław Górski i dr Konrad Kaspierkiewicz, referent DSP Władysław Mazurkiewicz, Antoni Neyman – przemysłowiec, Kazimierz Olszowski – dyrektor Komisji Windykacji Strat Wojennych, Alfons Parczewski – profesor UW, Elina Peplowska – działaczka społeczna, Adam Ronikier – ziemianin. Biuro komisji tworzyli Władysław Stojowski (szef) i trzy maszynistki (Helena Piotrowska, Halina Drecka, Halina Bobińska). Tymczasowa Rada Stanu w Królestwie Polskim..., AAN, TRS, sygn. 83, k. 14, 15; Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 43–44; W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 221.

⁸ W. Kamieniecki, *Historycy i politycy...*, s. 98; J. Maternicki, *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918. Studium historiograficzne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 436; W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 72; M. Nowak-Kiełbikowa, *Początki krajowej służby dyplomatycznej*, [w:] *Rok 1918. Odrodzona Polska w nowej Europie*, red. A. Ajnenkiel, Wydawnictwo „Neriton”, Warszawa 1999, s. 33.

prawnopolityczny i historyczny. W Referacie Ekonomicznym opracowywano zagadnienia dotyczące bieżących problemów gospodarczych o charakterze międzynarodowym oraz kwestii ekonomicznych odnoszących się do okresu przejściowego między zakończeniem wojny a zawarciem pokoju. W Referacie Prawnopolitycznym studiowano sprawy obywatelstwa Królestwa Polskiego i mieszanego (*sujet mixtes*), obywatelstwa niemieckiego i austriackiego w odniesieniu do polskiego, a także kwestie opcji obywatelstwa oraz plebiscytu. W Referacie Historycznym kompletowano dokumentację obejmującą przyszłe układy polityczne, wojskowe, handlowe i celne, a także dotyczącą długu państwowego i rewindykacji strat, kwestii walutowych, kolejnictwa, poczty i telegrafu, jak również zestawiano i odzwierciedlano na mapach projekty wcześniejszych podziałów terytorium Królestwa Polskiego. Referent ds. narodowościowych przygotowywał memoranda charakteryzujące stosunki wewnętrzne w Litwie, Białorusi i Ukrainie. Z inicjatywy departamentu, choć poza nim, opracowano memoriał na temat terytorium i granic państwa polskiego niezbędnych dlań z powodów ekonomicznych, politycznych i strategicznych⁹.

Ze względu na konieczność posiadania merytorycznych elaboratów oraz potrzebę wykonania ich w trybie możliwie szybkim postanowiono powołać Biuro Prac Przygotowawczych oraz Centralną Komisję Prac Przygotowawczych. Instytucje te miały się zająć koordynowaniem prac nad tymi elaboratami (przygotowywanymi dotąd w pewnym rozproszeniu przez organizacje zawodowe i społeczne) oraz zapewnić polskim delegatom w przyszłych rokowaniach pokojowych odpowiedni materiał przydatny przy forsowaniu swoich racji¹⁰.

Drugim z zadań realizowanych przez DSP była opieka konsularna nad poddanymi Królestwa Polskiego, rozumiana jako pomoc udzielana Polakom „cywilnym i wojskowym” internowanym w Niemczech, Austro-Węgrzech, Bułgarii i Turcji. W związku z tym powołano Biuro Opieki nad Jeńcami. Pod auspicjami

⁹ Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 44–45; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za marzec i kwiecień 1917 r., ibidem, sygn. 17, k. 124; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za maj–czerwiec–lipiec 1917 r., ibidem, k. 127; T. Manteuffel, *Archiwum Ministerstwa...*, s. 225–226; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 277–278.

¹⁰ Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 49–50; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 278–279. W zakresie szczegółowym biuro miało się skupić w swoich opracowaniach na: utworzeniu i uznaniu państwa polskiego, gwarancjach jego niezawisłości, obywatelstwie polskim i mieszanym, traktatach międzynarodowych, przymierzach politycznych i konwencjach wojskowych, konkordacie z Watykanem, granicach, stosunkach narodowościowych, plebiscycie, terytorium niezbędnym z punktu widzenia strategicznego i ekonomicznego, dostępie do morza, dynastii mającej sprawować rządy, traktatach handlowych i celnych, źródłach surowców, rynkach zbytu, potrzebach handlu, przemysłu i rolnictwa, gospodarce przejściowej, odszkodowaniach wojennych, udziale w długach państw zaborczych, sprawach monetarnych i pożyczkach oraz komunikacji lądowej i wodnej, konwencjach kolejowych, pocztowych i telefonicznych. Centralna Komisja miała udzielać ogólnych dyrektyw oraz utrzymywać kontakty między poszczególnymi instytucjami. W jej składzie znaleźli się: przedstawiciele departamentów Gospodarstwa Społecznego, Skarbu i Spraw Wewnętrznych, reprezentanci Towarzystwa Przemysłowców, Towarzystwa Rolniczego, Komitetów Giełdowych w Warszawie i Łodzi, Towarzystwa Prawniczego, Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej, Instytutu Ekonomicznego NKN, Komitetu Windykacji Strat Wojennych oraz galicyjskich i poznańskich organizacji gospodarczych. Biuro Prac Przygotowawczych dla Rokowań Pokojowych, AAN, TRS, sygn. 18, k. 184–185.

departamentu utworzono też Komisję Opieki nad Jeńcami jako „obywatelską organizację doradczą”. W jej składzie znaleźli się przedstawiciele Polskiego Komitetu Opieki nad Jeńcami, Towarzystwa Niesienia Pomocy Ofiarom Wojny i Komitetu Opieki nad Obozami Jeńców. Celem zwolnienia mieszkańców Królestwa Polskiego z obozów departament podejmował interwencje w Berlinie i Wiedniu zarówno w przypadkach indywidualnych, jak i w zakresie ogólnym. Niemcy 11 marca 1917, a Austriacy 24 marca wyrazili zgodę na zwalnianie z miejsc internowania „cywilnych Polaków w najszerzych rozmiarach”. W odniesieniu do rodaków przetrzymywanych w Turcji DSP przekazał miejscowym władzom odpowiedni memoriał i skorzystał z pobytu w Stambule delegata Naczelnego Komitetu Narodowego Olgierda Górki, aby zorganizować w tym państwie opiekę nad obywatelami polskimi. Turcy przyjęli rozwiązanie zastosowane już przez Niemcy i Austro-Węgry i zdecydowali się na zwolnienie ich znacznej liczby. Pozostali natomiast mieli być traktowani tak jak jeńcy muzułmanie. Departament organizował również opiekę nad Polakami internowanymi w Bułgarii oraz Holandii. Ogółem za sprawą akcji Biura Opieki nad Jeńcami zostało zwolnionych lub urlopowanych 1,4 tys. obywateli polskich. Monitorowano też sytuację polskich jeńców znajdujących się w obozach jenieckich państw centralnych. Z ramienia Komisji Opieki nad Jeńcami obozy w Niemczech odwiedził jej członek dr Konrad Kasperkiewicz. Jemu również poruczono zbadanie położenia internowanych legionistów w obozie w Szczypiornie¹¹.

Ważnym zadaniem Departamentu Spraw Politycznych było przygotowywanie referatów na temat aktualnych kwestii politycznych związanych z poczynaniami TRS. Obok wcześniej wspomnianych studiów dotyczących przyszłych rokowań pokojowych przygotowywano opracowania dotyczące króla, regenta, Rady Regencyjnej (RR), powołania rządu, herbu państwa polskiego, przepisów językowych w ordynacji miejskiej, komisarzy TRS, wstępowania jeńców wojennych do Wojska Polskiego, ochotników polskich z Wilna służących w Legionach, pozostawienia Polaków obywateli austriackich w Legionach oraz udzielenia polskiego obywatelstwa legionistom. Sporządzono też odpowiedź na deklarację państw centralnych z 9 czerwca 1917 roku dotyczącą stopniowego przejmowania poszczególnych gałęzi administracji przez władze polskie¹².

Kolejne zadanie departamentu polegało na zaznajamianiu opinii publicznej z aktywnością TRS. Działania te napotykały na utrudnienia ze strony cenzury, co uniemożliwiało nadanie im szerokiego rozmachu. Istniał bowiem zapis,

¹¹ Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 51–52; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za marzec..., ibidem, sygn. 17, k. 124; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za maj..., ibidem, k. 127; *Fragment wspomnień Ludwika Dudzińskiego*, [w:] *Materiały źródłowe do dziejów legionistów internowanych w Szczypiornie w 1917 r.*, wybór i oprac. G. Waliś, Archiwum Państwowe w Kaliszu, Kalisz 2017, s. 48; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 280–281; W. Stępnia, *Dyplomacja polska na Bałkanach (1918–1926)*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 1998, s. 20–21.

¹² Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 52–53; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za marzec..., ibidem, sygn. 17, k. 125; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za maj..., ibidem, k. 127–128; K.W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości...*, s. 76–77.

że o pracach Tymczasowej Rady Stanu można informować tylko na podstawie komunikatów urzędowych oraz enuncjacji zwartych w „Deutsche Warschauer Zeitung”. W tej sytuacji zaangażowanie Biura Prasowego ograniczało się do: przesyłania prasie komunikatów o działalności poszczególnych agend TRS; przekazywania członkom TRS, Rady DSP oraz wyższym urzędnikom i ważniejszym politykom specjalnych przeglądów zawierających informacje o realiach politycznych w kraju i zagranicą; podtrzymywania ścisłej łączności z biurami prasowymi NKN za granicą i wymiany z nimi danych. Za pośrednictwem biur zagranicznych lub samodzielnie zamieszczano artykuły o działalności TRS w prasie niemieckiej i neutralnej. Podjęto też próbę utworzenia własnych biur prasowych w Bernie i Sztokholmie; nie udało się ich uruchomić ze względu na „trudności pocztowe i komunikacyjne”¹³.

W DSP podejmowano zabiegi służące zapewnieniu przyszlęmu polskiemu ministerstwu spraw zagranicznych wysoko wykwalifikowanych kadr. Od 20 marca do 22 czerwca odbył się pierwszy cykl 13 konferencji dyplomatyczno-historycznych, którym przewodniczyli profesorowie Dembiński i Handelsmann. Uczestniczyło w nich przeciętnie ok. 25 osób, które zaznajamiano z: historią dyplomacji; polityką Anglii, Rosji i Niemiec; przebiegiem kongresów w Wiedniu (1815), Paryżu (1856) i Berlinie (1878); kwestią ukraińską; działalnością polskiej dyplomacji w czasie powstania listopadowego oraz aktualną sytuacją polityczną. Od 8 maja 1917 roku rozpoczęły się kursy dyplomatyczno-polityczne przy Szkole Nauk Społecznych i Handlowych w Warszawie. Uczestniczyło w nich 55 słuchaczy, a ukończyło – 22. Ich kuratorem był prof. Handelsman, natomiast kierownikiem – Edmund Reyman¹⁴.

Przy DSP funkcjonowała także Komisja Archiwalna. Efektem jej prac było opracowanie projektu organizacji archiwalnej i konserwatorskiej, regulaminu archiwalnego oraz ustawy przejściowej. Ze względu na przewidywane przejęcie archiwów przez Departament Oświecenia komisja przekazała swój dorobek temu departamentowi¹⁵.

Kryzys przysięgowy 1917 roku oraz upadek autorytetu TRS w oczach społeczeństwa spowodowany chwiejnym stanowiskiem wobec poczynań okupantów sprawiły, iż 25 sierpnia 1917 roku Tymczasowa Rada Stanu podała się do dymisji i przestała istnieć z końcem tego miesiąca. Zastąpiła ją Komisja Przejściowa TRS, która kontynuowała prace nad tworzeniem zrębów polskiej administracji. Dalej prowadził też swoją działalność Departament Spraw Politycznych¹⁶.

¹³ Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 53–54; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za marzec..., ibidem, sygn. 17, k. 125–126; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za maj..., ibidem, k. 128; W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 135–136; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 281.

¹⁴ Szkic działalności departamentów..., AAN, TRS, sygn. 16, k. 54–55; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za marzec..., ibidem, sygn. 17, k. 126; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za maj..., ibidem, k. 128; J. Maternicki, *Idee i postawy...*, s. 439–440; W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 137; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 282.

¹⁵ Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych za maj..., AAN, TRS, k. 128.

¹⁶ J. Goclon, *Organy polskiej administracji państwowej w Królestwie Polskim 1916–1918. Struktura i gabinety*, „Folia Iuridica Wratislaviensis” 2014, t. 3 nr 2, s. 59–60; W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 114–117; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 287

12 września 1917 władze okupacyjne wydały patent, w którym „najwyższą władzę państwową w Królestwie Polskim aż do jej objęcia przez króla lub regenta” przekazywały Radzie Regencyjnej „z zastrzeżeniem stanowiska państw okupacyjnych”. Natomiast „międzynarodowa reprezentacja Królestwa Polskiego i prawo zawierania umów międzynarodowych” miały „być wykonywane przez polską władzę państwową dopiero po ukończeniu okupacji”. Zatem w kwestiach polityki zagranicznej tworzącej się polskiej państwowości nadal miały decydować państwa centralne. One to 21 listopada 1917 roku wyraziły zgodę na objęcie stanowiska prezesa Rady Ministrów przez Jana Kucharzewskiego. Rada Regencyjna powołała go na tę funkcję 26 listopada. Dyrektorem Departamentu Spraw Politycznych w nowym rządzie pozostał W. Rostworowski, z tym że jego resort na podstawie dekretu RR z 3 stycznia 1918 roku został podporządkowany bezpośrednio premierowi¹⁷.

W początkach działalności Komisji Przejściowej doszło do stosunkowo niewielkich zmian w strukturze i obsadzie personalnej DSP. W Biurze Departamentu pracowało 20 osób, czyli o 3 osoby mniej niż na początku działalności. Zmniejszył się skład rady, zmarł bowiem A. Śliwiński, a odeszli W. Kunowski i W. Studnicki. Z obsady Komisji Archiwalnej ubył jeden członek, w Biurze Komisji ds. Jeńców zatrudniono dwoje kancelistów. Skład Komisji ds. Jeńców pozostał bez zmian. Dopiero w grudniu 1917 roku udało się skompletować Centralną Komisję Prac Przygotowawczych i uruchomić Biuro Prac Przygotowawczych, na którego szefa został powołany kilka tygodni wcześniej S. Rundstein, który jednocześnie miał się zajmować problematyką prawną; kwestie ekonomiczno-finansowe znalazły się w gestii Aleksandra Szczepańskiego, a zagadnieniami historycznymi zajął się prof. Henryk Mościcki. Centralna Komisja oraz Biuro Prac nie funkcjonowały jednak długo i zostały rozwiązane – jak można sądzić – z początkiem 1918 roku. 15 września 1917 roku, po ustąpieniu L. Abramowicza ze stanowiska szefa Biura Prasowego, jego następcą został Wojciech Baranowski. Abramowicz natomiast, po wyjeździe zagrożonego aresztowaniem przez Niemców L. Wasilewskiego, objął jego obowiązki jako referent w zakresie spraw litewsko-białoruskich i ukraińskich. W listopadzie tr. sprawy żydowskie znalazły się w kompetencjach referenta Józefa Wasercuga¹⁸.

Prace przygotowawcze dotyczące przyszłych rokowań pokojowych w dalszym ciągu były prowadzone przez poszczególne agendy i pracowników DSP.

¹⁷ Patent z 12 września 1917 w sprawie władzy państwowej w Królestwie Polskim, [w:] K.W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości...*, s. 88–89; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wydawnictwo „Wektory”, Wrocław 2017, s. 90–91; J. Goclon, *Organy polskiej...*, s. 70–72; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 294–295; M. Nowak-Kiełbikowa, *Początki krajowej...*, s. 36.

¹⁸ Ze składu Biura Departamentu ustąpili: J. Tarnowski, M. Handelsman, L. Wasilewski, S. Pomarański; tego ostatniego na stanowisku bibliotekarza zastąpił T. Komarnicki. Z Komisji Archiwalnej odszedł M. Krzesimowski. Do Biura Komisji ds. Jeńców zatrudniono J. Bogatko-Englertową i A. Kołakowskiego. Komisja Przejściowa TRS Królestwa Polskiego i jej departamenty. Skład osobowy w zestawieniu na dzień 1 października 1917 roku. AAN, TRS, sygn. 83, k. 58–59; Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych (za czas od 1 września 1917 r. do 1 stycznia 1918 r.), *ibidem*, sygn. 17, k. 132; M. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 274; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 234–235.

Zajmowano się m.in. problematyką udziału w rokowaniach pokojowych nowych państw powstałych w czasie toczącej się wojny, dostępu gospodarczego Polski do Bałtyku, stosunków handlowych Polski ze Szwecją, Bułgarią i Szwajcarią. Referent ekonomiczny Biura Prasowego F. Doleżał utworzył archiwum wycinzków prasowych, które zbierało informacje dotyczące: organizacji gospodarki w okresie przejściowym między wojną a pokojem, bloków gospodarczych, kwestii walutowych, dróg wodnych, konfliktów gospodarczych po wojnie, finansów stron wojujących, ekspansji gospodarczej po wojnie, sytuacji ekonomicznej państw wojujących, sprawy polskiej w polityce Niemiec. Ogłoszono drukiem zbiory dokumentów dotyczące regionu Europy Środkowo-Wschodniej opracowane przez dr. Wincentego Łopacińskiego (Akty i enuncjacje urzędowe w sprawie Polski), dr. Wacława Orłowskiego (Akty dotyczące sprawy pokoju) i L. Abramowicza (Akta i materiały w sprawie Litwy i Białej Rusi)¹⁹.

Działania Biura Komisji ds. Jeńców zaliczane do tzw. opieki konsularnej zdominowały sprawy internowanych legionistów. Za sprawą starań Departamentu Spraw Politycznych ustalono z władzami niemieckimi zasady zwalniania ich z obozu w Szczypiornie (nieletni do lat 20; chorzy; wypuszczeni z powodów rodzinnych, majątkowych itp.; chętni do wstąpienia do Polnische Wehrmacht). Uzyskano dla nich ułatwienia w otrzymywaniu od rodzin korespondencji i przesyłek oraz udzielano zapomóg dla polepszenia wyżywienia²⁰.

DSP kontynuował też wcześniejszą aktywność z zakresu wspomnianej sfery konsularnej dotyczącą zwalniania jeńców Polaków z miejsc internowania w państwach centralnych. W czasie pobytu w Berlinie premiera Kucharzewskiego i dyrektora Rostworowskiego (w dniach 21–24 grudnia 1917) przedstawiono miejscowym władzom memoriał domagający się zwolnienia z internowania wszystkich jeńców, którzy zgłosili akces do Polskiej Siły Zbrojnej, a także właścicieli gospodarstw rolnych, inteligentów oraz osób niezdolnych do pracy fizycznej. Ponadto domagano się wycofania Polaków z batalionów pracy działających na froncie oraz przekwalifikowania wszystkich pozostałych internowanych rodaków w wolnych robotników. Identyczny memoriał został złożony rządowi w Wiedniu przez premiera w czasie jego pobytu w dniach 29 grudnia 1917 – 2 stycznia 1918 roku. Prócz tego DSP przekazał wcześniej baronowi Leopoldowi Andrianowi, przedstawicielowi dyplomatycznemu Austro-Węgier w Warszawie, memoriał z prośbą o umożliwienie delegatom departamentu wizytowania obozów internowanych, w których przetrzymywani byli Polacy. Należy też dodać, iż z pomocą swych mężów zaufania DSP wyjednał od władz Bułgarii zwolnienie „znacznej ilości” jeńców tam internowanych oraz zgodę na wyjazd z Turcji przetrzymywanych na jej terenie Polaków. Uzyskał także

¹⁹ Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych (za czas..., AAN, TRS, sygn. 17, k. 132; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 277–278.

²⁰ Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych (za czas..., AAN, TRS, sygn. 17, k. 133–134; 1917 grudzień 9, Kalisz. – „Gazeta Kaliska”: informacja, że przewodniczący Komisji Przejściowej Tymczasowej Rady Stanu, na wniosek Dyrektora Departamentu Spraw Politycznych, przeznaczył 5000 marek na pomoc żywnościową dla legionistów w Szczypiornie, [w:] *Materiały źródłowe do dziejów legionistów...*, s. 320.

zapewnienie, że obywatele polscy będą tam traktowani na równi z obywatelami państw centralnych²¹.

W tym czasie zakończyła swe prace specjalna komisja pod przewodnictwem wicedyrektora Kamienieckiego powołana do opracowania ustawy konsularnej. Efektem jej kilkumiesięcznej aktywności było przygotowanie projektu ustawy i instrukcji dla konsulów oraz ustalenie podziału okręgów konsularnych²².

W odniesieniu do aktualnych zagadnień politycznych DSP udzielał wsparcia królewskopolskim instytucjom państwowym, formułując szereg projektów politycznych i organizacyjnych. Wśród nich należy wymienić projekt organizacji Rady Stanu, a także memoriały o: funkcjach prawodawczych Rady Regencyjnej przed utworzeniem Rady Stanu, relacji Komisji Przejściowej do Rady Stanu, podziale kompetencji między Radą Regencyjną a premierem i poszczególnymi ministrami, przepisach o organizacji kościoła ewangelicko-augsburskiego, przyjmowania podań w języku polskim przez komisję odszkodowań itp. Poza tym przygotowywano roty przysięg dla urzędników państwowych i ministrów oraz materiały dotyczące orderów i ceremoniału związanego z ich wręczaniem. Gdy aktualna stała się sprawa rozejmu mocarstw centralnych z Rosją, departament przygotował wiele not i dokumentów związanych z rokowaniami, w których uczestniczyłby przedstawiciel Królestwa Polskiego. Ponadto opracowano materiały odnoszące się do przyszłych granic wschodnich państwa polskiego obejmujących ziemie litewskie, białoruskie i ukraińskie. W optyce zainteresowań departamentu były także sprawy żydowskie: opracowano zagadnienia związane z tendencjami politycznymi syjonistów polskich, nową organizacją gmin żydowskich oraz ugrupowaniami polityczno-społecznymi Żydów²³.

W tym okresie znacznie zintensyfikowało swoją aktywność Biuro Prasowe DSP. Powiększono też jego obsadę, zatrudniając dodatkowo tłumaczkę, korektorkę i redagującego komunikaty. Obok wspomnianych już wcześniej form działalności od jesieni 1917 roku zaczęto wydawać dwa razy w tygodniu (wcześniej ukazywały się nieregularnie) komunikaty w formie zeszytów o objętości 16–32 stron, tworząc niejako rodzaj czasopisma. Od czasu powstania Rady Regencyjnej biuro wypuszczało raz w tygodniu liczący 15–30 arkuszy przegląd prasy królewskiej, galicyjskiej i poznańskiej przeznaczony dla członków rady, sekretarza generalnego, referendarza i premiera. Niezależnie od tego w szczególnych sytuacjach przesyłano odbite na hektografie poufne komunikaty przeznaczone dla wybranego grona urzędników państwowych i polityków. Od 1 września podjęło działalność Archiwum Biura Prasowego gromadzące materiały z prasy polskiej, niemieckiej, austriackiej i szwajcarskiej²⁴.

²¹ Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych (za czas..., AAN, TRS, sygn. 17, k. 136–136; [Rostworowski S.], *Nie tylko Pierwsza Brygada. (1914–1918). Z dokumentów, wspomnień i listów pozostawionych przez Stanisława Rostworowskiego*, t. 3: *W adiutanturze Rady Regencyjnej*, wybór i oprac. S.J. Rostworowski, Egross, Warszawa 1993, s. 33.

²² Sprawozdanie Departamentu Spraw Politycznych (za czas..., AAN, TRS, sygn. 17, k. 136.

²³ Ibidem, k. 136–137.

²⁴ Ibidem, k. 138–139.

Instytucjonalnemu wzmocnieniu DSP służyło zacieśnienie współpracy z prof. Michałem Rostworowskim, szefem misji królewskopolskiej w Bernie, oraz z dr. Stanisławem Wędkiewiczem, przedstawicielem NKN i „stałym korespondentem” departamentu w Sztokholmie²⁵.

W związku z podporządkowaniem Departamentu Spraw Politycznych bezpośrednio premierowi (z początkiem stycznia 1918) zmienił się jego zakres działania oraz struktura wewnętrzna. Regulowało tę kwestię rozporządzenie premiera z 23 stycznia 1918 roku. Na jego mocy dotychczasowa rola DSP jako organu koordynującego politykę TRS zarówno w sferze wewnętrznej, jak i zewnętrznej, została sprowadzona wyłącznie do polityki zagranicznej. Zagadnienia wewnętrzne oraz sprawy informacyjno-prasowe przejęło świeżo powstałe Biuro Prezydzialne przy prezesie Rady Ministrów. Na czele Departamentu Stanu (DS) – tak był odąd określane DSP – pozostał w dalszym ciągu W. Rostworowski. Dotychczasowe stanowisko utrzymał także W. Kamieniecki. Nie trwało to jednak długo, gdyż 12 lutego 1918 roku rząd Kucharzewskiego podał się do dymisji w proteście przeciwko postanowieniom traktatu brzeskiego, odrywającego od Polski Chełmszczyznę. Wraz z rządem ustąpił Rostworowski, natomiast Kamieniecki złożył rezygnację 22 lutego. W związku z tym Rada Regencyjna 27 lutego powierzyła funkcję tymczasowego kierownika departamentu Władysławowi Wróblewskiemu²⁶.

W nowym kształcie organizacyjnym Departament Stanu składał się z prezydium oraz dwóch sekcji: A – ogólna i B – zagraniczna. Sekcją A (szef W. Kamieniecki) tworzyły:

1. Wydział Ogólnopolityczny i Opieki Konsularnej (naczelnik W. Mazurkiewicz), w którym funkcjonowały: Referat Prawno-Polityczny (W. Mazurkiewicz), Referat ds. Jeńców i Internowanych (W. Mazurkiewicz, K. Kasperowicz), Biuro ds. Jeńców (naczelnik W. Stojewski), Referat Historyczny (referenci H. Mościcki, W. Łopaciński, bibliotekarz T. Komarnicki), Referat ds. Wydawniczych (W. Orłowski);
2. Wydział ds. Narodowościowych, który tworzyły: Referat Litewsko-Białoruski (L. Abramowicz), Referat Żydowski (referent J. Wasercug, sekretarz Aron Frenkiel), Referat Południowo- i Zachodniosłowiański (Roman Wegnerowicz), Referat Rosyjski i Ukraiński (Gustaw Doborzyński);
3. Wydział Ekonomiczno-Handlowy (naczelnik A. Szczepański, referent F. Doleżał).

Na Sekcję B (szef W. Rostworowski) składały się:

1. Wydział Dyplomatyczny (naczelnik Karol Bader, referenci K. Antoniewicz, L. Chrzanowski);
2. Wydział Prasowy (naczelnik Mieczysław Rettinger), który tworzyły: Referat Prasy Polskiej (S. Janikowski), Referat Prasy Niemieckiej (M. Rettinger),

²⁵ Ibidem, k. 139.

²⁶ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia 1917 r. do 1 marca 1918 r., AAN, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej (dalej: GCRR), sygn. 241, k. 5; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 295–296, 311; J. Pajewski, *Odbudowa państwa...*, s. 263. H. Bartoszewicz, *Kierunek wschodni aktywności dyplomatycznej Rady Regencyjnej*, „Dzieje Najnowsze” 2018, r. 50 nr 1, s. 11; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 235.

Referat Prasy Polskiej w Rosji i Prasy Rosyjskiej (G. Doborzyński), Referat Prasy Żydowskiej (M. Wajnryb); tłumaczkami zatrudnionymi w wydziale były Regina Ćwilichowska i Maria Szczepańska;

3. Radca Prawny (S. Rundstein);
4. Kancelaria (naczelnik T. Nowiński);
5. Biblioteka (bibliotekarz T. Komarnicki)²⁷.

Wzmocnieniem strukturalnym departamentu stało się formalne przejęcie 1 stycznia 1918 roku placówek zagranicznych NKN. Na realizację ustaleń w tej sprawie trzeba było poczekać, gdyż dopiero 11 lutego 1918 roku zostało zawarte porozumienie między DS a Komisją Wykonawczą NKN o przekazaniu przez nią pod zwierzchnictwo tego pierwszego jej biur informacyjnych i placówek zagranicznych w Bernie, Sztokholmie, Hadze, Konstantynopolu, Budapeszcie i Berlinie²⁸.

Prezydium DS w dużej mierze było kontynuacją zlikwidowanego Biura Prac Przygotowawczych. To ostatnie przygotowało konferencję Kucharzewskiego z sekretarzem stanu spraw zagranicznych Rzeszy Richardem von Külmannem, który jadąc do Brześcia Litewskiego na pertraktacje z Ukraińcami, spotkał się 21 grudnia 1917 na stacji Bednary pod Łowiczem z szefem polskiego rządu i wspólnie z nim odbył podróż do Warszawy. Zapewniło także merytoryczne wsparcie wizytom premiera Kucharzewskiego i dyrektora Rostworowskiego w Berlinie (21–24 grudnia 1917) i w Wiedniu (29 grudnia – 2 stycznia 1918). Zasadniczym tematem rozmów było dopuszczenie przedstawicieli Królestwa Polskiego do rokowań brzeskich. Prezydium kontynuowało prace przygotowawcze w tym zakresie. Obok memoriałów i studiów będących podstawą bieżącej korespondencji dyplomatycznej, dyr. Rostworowski toczył rozmowy na ten temat z przedstawicielami dyplomatycznymi Niemiec i Austro-Węgier w Warszawie. W działania te były zaangażowane poszczególne wydziały departamentu, opracowując kwestie, których podjęcie w Brześciu można było przewidywać. We współpracy z departamentem została przygotowana deklaracja polityczna rządu RP w sprawie rokowań brzeskich, ogłoszona 30 stycznia 1918 roku. Wszystkie zabiegi związane z udziałem polskiego przedstawiciela w rozmowach pokojowych zakończyły się fiaskiem w wyniku zawarcia przez mocarstwa centralne traktatu pokojowego z Ukraińską Republiką Ludową 9 lutego 1918 roku. W DS przygotowano teksty not protestacyjnych kontestujące rozstrzygnięcia traktatu w odniesieniu do terytoriów polskich. Opracowywano również zagadnienia dotyczące nawiązania bezpośrednich rokowań z URL w sprawie granic z Królestwem Polskim²⁹.

²⁷ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 7–23; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 296–297; T. Manteuffel, *Archiwum Ministerstwa...*, s. 227; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 237–238.

²⁸ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 7; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 300–301; T. Manteuffel, *Archiwum Ministerstwa...*, s. 226.

²⁹ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 6–7; J. Pajewski, *Odbudowa państwa...*, s. 217–218; *Protokoły z 5 (15 XII 1917 r.), 11 (5 I 1918 r.), 14 (15 I 1918 r.), 16 (21 I 1918 r.), 20 (1 II 1918 r.), 22 (8 II 1918 r.) posiedzenia Rady Ministrów Królestwa Polskiego*, [w:] *Protokoły posiedzeń rządów Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego 1917–1918*,

Ważną sprawą podjętą przez rząd Kucharzewskiego była opieka nad uchodźcami polskimi na terenach Rosji. Przedstawicielem Rady Regencyjnej w Rosji postanowiono mianować Aleksandra Lednickiego – b. Przewodniczącego Komisji Likwidacyjnej ds. Królestwa Polskiego przy rosyjskim rządzie tymczasowym, która została zlikwidowana przez bolszewików po dojściu do władzy. Po uzyskaniu akceptacji władz niemieckich Lednicki otrzymał nominację oraz zapewnienie, że ambasada niemiecka w Moskwie będzie mu udzielała wsparcia. Władze sowieckie nie chciały oficjalnie uznać Lednickiego jako przedstawiciela państwa polskiego, gdyż traktowały Radę Regencyjną jako instytucję zależną od Niemców. Jednocześnie, kierując się życzeniem rządu Rzeszy, prowadziły z nim rozmowy w konkretnych sprawach dotyczących Polaków w Rosji sowieckiej. Tolerowały również działalność podległej Lednickiemu ekspozytury przedstawicielstwa w Piotrogradzie³⁰.

W znajdującym się w składzie Wydziału Ogólnopolitycznego i Opieki Konsularnej Referacie Prawno-Politycznym przygotowano rozprawy m.in. o sankcji pragmatycznej, plebiscycie na kresach wschodnich, unii personalnej i realnej na przykładzie Szwecji i Norwegii, niektórych zasadach ewentualnej unii Polski z monarchią habsburską, ustawach o obywatelstwie obowiązujących we współczesnych państwach. W Referacie ds. Jeńców i Internowanych sporządzono m.in. memoriały dotyczące zwolnienia oficerów polskich z obozu jeńców w Vassurány na Węgrzech oraz legionistów przetrzymywanych w obozach w Łomży i Beniaminowie (obozy te wizytował następnie delegat departamentu Kasperowicz); opracowano również wnioski dotyczące powrotu z Niemiec i Austro-Węgier internowanych chorych i inwalidów narodowości polskiej oraz zgody państw centralnych na powrót Polaków z okupowanych przez nie terenów Rosji bądź też z państw neutralnych. Biuro ds. Jeńców zajmowało się załatwianiem podań dotyczących uwolnienia, urlopowania bądź „wysyłania na wolne roboty” „jeńców wojennych i cywilnych” oraz legionistów przetrzymywanych w Rzeszy i monarchii habsburskiej, jak również przyjmowaniem i ekspediowaniem paczek dla legionistów internowanych w Łomży. Referat Historyczny zajmował się przygotowaniem opracowań o kandydaturach Habsburgów do tronu polskiego, kwestii Chełmszczyzny w perspektywie historycznej, polskich orderach i polskim ceremonialne koronacyjnym. Gromadzono

cz. 1, wybór i oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW, Warszawa 2019, s. 57, 130, 160, 190–191, 259, 280; J. Molenda, *Tymczasowa Rada Stanu i Rada Regencyjna wobec polskich aspektów rewolucji w Rosji oraz radykalizacji nastrojów społeczeństwa w Kraju*, „Dzieje Najnowsze” 1989, r. 21 nr 2, s. 27–29.

³⁰ Protokół z 9 (3 V 1918 r.) posiedzenia Rady Ministrów Królestwa Polskiego, [w:] *Protokoły posiedzeń rządów Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego 1917–1918*, cz. 2, wybór i oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW, Warszawa 2021, s. 618; H. Bartoszewicz, *Kierunek wschodni...*, s. 8–9; E.J. Pałyga, *Proces formowania się polskiej służby zagranicznej (1917–1919)*. (Materiały do rekonstrukcji), [w:] *Pozycja międzynarodowa Polski w latach 1918–1978*, VI Ogólnopolska Sesja Naukowa Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych, Lublin 1978, s. 371; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 302–304; W. Bułhak, *Aleksander Lednicki i Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji Radzieckiej*, „Przegląd Historyczny” 1990, t. 81 z. 3–4, s. 543–555.

w nim materiały mające służyć powstaniu opracowań o projektach połączenia Galicji z Królestwem Polskim w XIX wieku, obwodzie białostockim, stosunkach Litwy z Polską w czasach porozbiorowych, zamierzano też wydać zbiory akt dyplomatycznych dotyczących Polski od 1815 roku do czasów współczesnych. Referat Wydawniczy przygotowywał do ogłoszenia drukiem pierwszy tom dokumentów dotyczących toczącej się wojny oraz gromadził dokumenty personalne na temat polskich polityków³¹.

Referat Litewsko-Białoruski, będący częścią Wydziału ds. Narodowościowych, przygotowywał materiały odnoszące się do wschodnich granic państwa polskiego oraz tzw. Etapów i panujących tam stosunków politycznych i ekonomicznych. Referat przygotowywał również przeglądy prasy litewskiej, białoruskiej, polskiej i niemieckiej wydawanej na terytorium Ober-Ostu³² oraz opublikował zbiór dokumentów „Litwa w czasie wojny”. Aktywność Referatu Żydowskiego obejmowała przede wszystkim analizowanie zagadnień związanych ze sprawą żydowską w kontekście międzynarodowym oraz lokalnym; powstały w nim opracowania m.in. o zjeździe rabinów w Warszawie w 1917 roku, zniesieniu prawa eksmitującego Żydów z gruntów chłopskich, Towarzystwie Pracy Społecznej wśród Żydów w Polsce, przyszłości Żydów w Palestynie, politycznym życiu Żydów w miastach Kongresówki oraz żydowskich ugrupowaniach politycznych i ich postawie wobec obozów społeczno-politycznych funkcjonujących w Królestwie. Przy referacie działało archiwum mające bogate zbiory dotyczące kwestii żydowskiej (artykuły, odezwy, broszury, programy itp.). Referat Południowo- i Zachodniosłowiański został uruchomiony 1 marca i siłą rzeczy nie mógł się wykazać aktywnością. Natomiast Referat Rosyjski i Ukraiński został połączony w rękach G. Doborzyńskiego z Referatem Prasy Polskiej w Rosji i Prasy Rosyjskiej, stając się częścią Wydziału Prasowego w Sekcji B³³.

W powstałym w lutym Wydziale Ekonomiczno-Handlowym bądź też w jego poprzedniczce – Sekcji Ekonomicznej Biura Przygotowawczego – opracowano bądź pozyskano z zewnątrz memoriały traktujące o: polskiej polityce komunikacyjnej lądowej i morskiej, zasadach polskiej polityki ekonomicznej, znaczeniu gospodarczym Litwy i Białorusi, wydajności wschodnio- i zachodniogalicyskich zagłębi naftowych, zbiorach płodów rolnych w Galicji, stanie leśnictwa i przemysłu na tym obszarze, ugodzie handlowej między Austrią a Węgrami, umowie handlowej między Polską a Rosją, kwestii unii celnej, udziale Królestwa w długi państwa rosyjskiego, rozrachunku państwowym między Królestwem a Rosją, długi państwowym Rosji i jego związku z Królestwem oraz nierozdzielności Zagłębia Dąbrowskiego od Kongresówki. Wydział podjął też zabiegi na rzecz utworzenia polskich przedstawicielstw handlowo-ekonomicznych za granicą: w Bernie, Hadze i w Sofii. W kwestii rozrachunków międzypaństwowych wydział

³¹ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 8–12; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 306.

³² Naczelne Dowództwo Armii Niemieckiej na froncie Wschodnim w czasie I wojny światowej (przyp. HW).

³³ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 13–15; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 307–308.

współpracował z Polską Komisją Likwidacyjną w Piotrogradzie, na której czele stał A. Lednicki³⁴.

Za sprawy zagraniczne odpowiadała w departamencie Sekcja B. Jak już wspomniano, od Komisji Wykonawczej NKN zostały przejęte jej placówki informacyjne. Na czele misji politycznej w Bernie stał wzmiankowany wcześniej Michał Rostworowski. Obok niego działali Krystyn Ostrowski, Jan Starzewski i Edward Ligocki. W biurze prasowym misji czynni byli: kierownik K. Bader (do 1 stycznia 1918); referenci Tadeusz Nalepiński, L. Niemira-Stenzel, Władysław Neumann, J. Piotrowski; tłumaczka A. Kaczkowska oraz 4 osoby pomocy. Szefem placówki w Sztokholmie był S. Wędkiewicz. W jej skład wchodził również: Józef Karasiewicz, Marian Malinowski i Władysław Mendelsohn. Ekspozyturze w Berlinie przewodził Wilhelm Feldman, w Sofii – Tadeusz Grabowski, w Wiedniu – Tytus Filipowicz, a w Hadze – dr Jan Włodek. Agendami prasowymi w Istambule zawiadywał Zdzisław Maciejowski. Działalność placówek zagranicznych polegała przede wszystkim na oddziaływaniu na miejscową prasę poprzez przesyłanie jej komunikatów i artykułów, wydawnictw specjalnych i biuletynów oraz inspirowanie pożądanых publikacji. Wydział Dyplomatyczny zajmował się utrzymywaniem kontaktów z podległymi ekspozyturami za granicą za pomocą korespondencji, wysyłając tam instrukcje zawierające wytyczne oraz raporty sytuacyjne informujące o polityce rządu i sytuacji wewnętrznej w kraju. Placówki zagraniczne z kolei dostarczały do Warszawy dokładne sprawozdania z kraju akredytacji, które następnie wydział przekazywał Radzie Regencyjnej, rządowi i niekiedy prasie (jeśli nie zawierały informacji poufnych). Sprawozdania z zagranicy omawiały politykę zagraniczną danego państwa, stanowisko wobec kwestii polskiej oraz przebywającej tam polskiej emigracji. W gestii ekspozytur znajdowały się również sprawy konsularne związane z problemami polskich obywateli. Ich pracownicy zwracali także uwagę na możliwości gospodarcze danego państwa i przydatności dla Polski państw walczących i neutralnych. W przyszłości zamierzano w tych placówkach utworzyć stanowiska referentów ekonomicznych. Łączność z zagranicą utrzymywano za pomocą kurierów oraz telegrafu, z którego korzystano za pośrednictwem niemieckiego Urzędu Spraw Zagranicznych³⁵.

Wydział Prasowy nadal zajmował się głównie przygotowaniem komunikatów dla prasy warszawskiej i zamiejskowej; niektóre z nich tłumaczone były na język niemiecki. W dalszym ciągu wychodził „Komunikat Biura Prasowego”, ukazujący się dwa razy w tygodniu. Na użytek prasy zagranicznej przygotowywano artykuły omawiające najważniejsze wydarzenia z życia politycznego Królestwa i przesyłano je do placówek poza krajem. Po pokoju brzeskim wydział zebrał komentarze wybitnych polskich polityków i wyekspediował je za granicę. Opracowano również rozprawę o reformie wyborczej w Prusach, funkcjonującym

³⁴ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 15–18; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 308–309.

³⁵ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 18–22, J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 309.

tamże systemie politycznym oraz kwestii flamandzkiej. W dalszym ciągu wzbogacano archiwum wydziału, które prowadziła Wanda Makowska³⁶.

Istotną rolę w Sekcji B odgrywał radca prawny. Jego obowiązki polegały na przygotowaniu materiałów i ekspertyz w sprawach, którymi zamierzano się dopiero zająć, oraz opinii i wniosków niezbędnych w kwestiach bieżących. W zakresie pierwszej grupy problemów nastąpiło ukończenie prac nad ustawą konsularną i załączonymi do niej przepisami wykonawczymi. Druga kategoria obejmowała m.in. kwestie dotyczące: likwidacji Komisji Przejściowej TRS; zdefiniowania organizacji i kompetencji Rady Regencyjnej, premiera, Rady Ministrów oraz szefów poszczególnych resortów; uznania państwa polskiego jako podmiotu międzynarodowego; notyfikacji powstania polskiego państwa skierowanej do rządów rosyjskiego, tureckiego i bułgarskiego³⁷.

Zadania pomocnicze w stosunku do wydziałów departamentu pełniły kancelaria i biblioteka. Ta ostatnia znacznie zwiększyła swój księgozbiór (ok. 800 woluminów), który został podzielony na działy: historyczno-dyplomatyczny, prawa międzynarodowego i konsularno-handlowy³⁸.

Rada Regencyjna po dymisji Kucharzewskiego nie powołała nowego gabinetu, demonstrując w ten sposób, że solidaryzuje się z ustępującymi ministrami. W efekcie nastąpił wzrost napięcia między Radą Regencyjną a władzami okupacyjnymi, z którymi przez pewien czas zawieszono nawet kontakty. Prowadzenie spraw bieżących RR powierzono Radzie Kierowników Ministerstw na czele z Antonim Ponikowskim. Jak już wspomniano, kierownictwo Departamentu Stanu sprawował tymczasowo Władysław Wróblewski³⁹.

Mimo trwającej wciąż niechęci obu stron, za sprawą Beselera nastąpiło w końcu podjęcie poufnych rozmów z Radą Regencyjną, która zdając sobie sprawę, że siła jest po stronie Niemiec, skłonna była do szukania z nimi modus vivendi. Generał gubernator postarał się o zawieszenie przez Rzeszę postanowień traktatu brzeskiego w sprawie Chełmszczyzny, natomiast Rada Regencyjna powołała 4 kwietnia 1918 roku nowy rząd pod prezesurą Jana Kantego Steczkowskiego. Dyrektorem Departamentu Stanu w tym gabinecie został Janusz Radziwiłł⁴⁰.

Nie zachowały się niestety sprawozdania charakteryzujące działalność poszczególnych wydziałów DS w czasach kierownictwa Radziwiłła. Na podstawie mocno zdekompletowanej dokumentacji można jednak sądzić, iż ich aktywność i zakres zainteresowań nie tylko nie uległy regresowi, ale nastąpił w nich znaczący postęp. Świadczy o tym chociażby kolejna zasadnicza reorganizacja

³⁶ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 22, J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 309.

³⁷ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 22–23; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 309.

³⁸ Sprawozdanie Departamentu Stanu za czas od 1 grudnia..., AAN, GCRR, sygn. 241, k. 23–24.

³⁹ Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 102, 235; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 305.

⁴⁰ Akt nominacji ks. J. Radziwiłła z 4 IV 1918, AAN, GCRR, sygn. 243, k. 2; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 236; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 311; J. Durka, *Janusz Radziwiłł, dyrektor departamentu stanu w rządzie Rady Regencyjnej*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 1, s. 209–211.

przeprowadzona w grudniu 1918 roku już w niepodległej Polsce. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, noszące wówczas miano Ministerstwa Spraw Zewnętrznych, tworzyły trzy sekcje złożone z dziesięciu departamentów, których działalność koordynował Sekretariat Ministra. Bez odpowiedniej bazy organizacyjnej i zaplecza merytorycznego Departamentu Stanu taka reorganizacja byłaby niemożliwa⁴¹.

Nowy szef departamentu zapowiedział jego reorganizację, a za swoje główne zadanie uznał pośredniczenie między mocarstwami centralnymi a rządem królewskopolskim we wszystkich sprawach politycznych. W ramach tych zamierzeń w drugiej połowie kwietnia utworzono przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Berlinie i Wiedniu. Szefem pierwszego z nich był początkowo Wilhelm Feldman, a następnie, po jego usunięciu na żądanie Niemców – Maciej Radziwiłł i Adam Ronikier. Drugie przedstawicielstwo objął zrazu Tytus Filipowicz, a potem Stefan Przewdziecki. Placówka w Wiedniu posiadała swoją delegację w Budapeszcie, na której czele stał Tadeusz Stamirowski. Przewdziecki podjął też zabiegi uruchomienia ekspozytury w Bukareszcie, z Marianem Linde w charakterze chargé d'affaires. Otwarto wreszcie przedstawicielstwo w Kopenhadze, z Ernestem Łuczyńskim jako szefem. Powstanie wymienionych placówek było kolejnym krokiem w organizacji polskiej służby dyplomatycznej⁴².

Departament Stanu zajmował się w tym czasie sprawą I Korpusu Polskiego w Rosji, który podporządkował się Radzie Regencyjnej. Formacja ta w zamierzeniach RR miała się stać ważnym elementem budowy przyszłego wojska polskiego. Niemcy jednak nie chcieli się na to zgodzić. Negocjacje w tej sprawie prowadził z nimi dyr. Radziwiłł. Nie osiągnął jednak pozytywnych rezultatów i w czerwcu 1918 roku korpus został przez Niemców rozbrojony⁴³.

Tymczasem coraz gorsza sytuacja militarna Niemców na froncie zachodnim przyspieszyła proces emancypacji polskich organów władzy w Królestwie. Podróże polityczne i rozmowy Radziwiłła z sierpnia 1918 roku w Spa, Wiedniu i Peszcie zmierzające do uzyskania od państw centralnych koncesji w sprawie polskiej zakończyły się niepowodzeniem i pogłębiły różnice w rządzie Steczkowskiego, który 4 września podał się do dymisji. Kierowanie nim *in statu dimissionis* przejął Bogdan Broniewski. Wreszcie 22 września misję utworzenia gabinetu otrzymał Jan Kucharzewski. 7 października kontrasygnował on orędzie

⁴¹ Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 238–239; T. Manteuffel, *Archiwum Ministerstwa...*, s. 229.

⁴² *Pismo S. Przewdzieckiego, przedstawiciela Królestwa Polskiego w Wiedniu do C.C. Ariona, ministra spraw zagranicznych Rumunii z 12 X 1918*, [w:] „Jeden naród o dwóch sztandarach”. *Przymierze polsko-rumuńskie (1918) 1921–1926. Dokumenty i materiały = Un singur popor cu două drapele*. *Alianța polono-română (1918) 1921–1926. Documente și materiale*, red. K. Nowak, H. Walczak, Polskie Towarzystwo Historyczne, Warszawa 2020, s. 54–55; J. Jaruzelski, *Księżę Janusz (1880–1967). Szkice. Wspomnienia Janusza Radziwiłła*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001, s. 104–105; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 3, 12–315; J. Durka, *Janusz Radziwiłł...*, s. 211; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 248–250.

⁴³ A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red i oprac. T. Krawczak, R. Świętek, wstęp J. Glemp, „Platan”, Kraków 2000, s. 606–607; J. Durka, *Janusz Radziwiłł...*, s. 213–214; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 266–269.

Rady Regencyjnej głoszące, że wolą narodu jest utworzenie niepodległego państwa polskiego. Nie udało mu się jednak sformować rządu i dwa dni później zrezygnował z tej misji. Nastąpił powrót gabinetu do stanu dymisji pod przewodnictwem Broniewskiego⁴⁴.

W tym czasie Radziwiłł uznał, iż należy wykorzystać trudną sytuację polityczno-militarną państw centralnych i na posiedzeniu gabinetu 10 października zaproponował, aby zażądać od nich uznania „pełnej niepodległości i suwerenności państwa polskiego” oraz przekształcenia w poselstwo półoficjalnych przedstawicielstw polskich w Berlinie i Wiedniu. Szef Departamentu Stanu chciał też uzyskać podobny status dla polskich placówek w krajach neutralnych oraz rozpocząć zabiegi na rzecz współpracy z paryskim Komitetem Narodowym Polskim. Rząd nie zdecydował się jednak na podjęcie tych działań, motywując to trwającym kryzysem. Dwa dni później Radziwiłł zwrócił się z prośbą do kanclerza Niemiec Maksymiliana Badeńskiego o uznanie przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Berlinie za poselstwo z pełnymi atrybutami dyplomatycznymi. Jednocześnie zaapelował do szefa rządu niemieckiego o umożliwienie akredytacji przy Radzie Regencyjnej reprezentantom państw obcych⁴⁵.

Działania szefa Departamentu Stanu świadczyły o tym, iż kończył się okres zawisłości królewskopolskich instytucji od państw centralnych. Kolejnym etapem było utworzenie regularnego Ministerstwa Spraw Zewnętrznych w ramach powołanego 25 października rządu Józefa Świerzyńskiego, a następnie, już w warunkach odrodzonej niepodległej i suwerennej Rzeczypospolitej, przekształcenie go w listopadzie 1918 roku w Ministerium Spraw Zagranicznych. Proces ten byłby niemożliwy, gdyby nie aktywność kolejnych szefów i urzędników Departamentu Spraw Politycznych / Departamentu Stanu, którzy w warunkach całkowitej zależności od Niemiec i Austro-Węgier mozolnie i z poświęceniem budowali fundamenty strukturalne i zaplecze merytoryczne polskiej służby zagranicznej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN).

Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej (GCRR).

Tymczasowa Rada Stanu (TRS).

⁴⁴ [Lubomirska M.], *Pamiętnik księżnej Marii Zdzisławowej Lubomirskiej, 1914–1918*, oprac. J. Pajewski, A. Kosicka-Pajewska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1997, s. 681–682; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 336–340; J. Durka, *Janusz Radziwiłł...*, s. 215–220; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna...*, s. 108–112.

⁴⁵ *Protokół z 59 (10 X 1918 r.) posiedzenia Rady Ministrów Królestwa Polskiego*, [w:] *Protokoły posiedzeń rządów Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego 1917–1918*, cz. 3, wybór i oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW, Warszawa 2020, s. 1465–1466; J. Sibora, *Dyplomacja polska...*, s. 340–343; J. Durka, *Janusz Radziwiłł...*, s. 222–223, zob. [Rostworowski S.], *Nie tylko Pierwsza Brygada...*, s. 88–90.

Źródła drukowane

- „Jeden naród o dwóch sztandarach”. Przymierze polsko-rumuńskie (1918) 1921–1926. Dokumenty i materiały [„Un singur popor cu două drapele”. Alianța polono-română (1918) 1921–1926. Documente și materiale], red. K. Nowak, H. Walczak, Polskie Towarzystwo Historyczne, Warszawa 2020.
- „Z Dokumentów Chwili / Ojczyzna i Postęp” 22.12.1916, nr 10.
- Kumaniecki K.W., *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, nakł. Księgarni J. Czerneckiego, Warszawa–Kraków 1924.
- Materiały źródłowe do dziejów legionistów internowanych w Szczypiornie w 1917 r.*, wybór i oprac. G. Waliś, Archiwum Państwowe w Kaliszu, Kalisz 2017.
- Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowska, T. Jędruszczak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1984.
- Protokoły posiedzeń rządów Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego 1917–1918*, cz. 1–3, wybór i oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019–2021.

Pamiętniki i wspomnienia

- Babiński L., *W służbie Najjaśniejszej Rzeczypospolitej*, wstęp i red. J. Faryś, H. Walczak, IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu O. w Szczecinie, Szczecin 2022.
- Dzierzbicki S., *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, oprac. D. Płygawko, T. Jodełka-Burzecki, wstęp J. Pajewski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.
- Holzer J., J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973.
- Jaruzelski J., *Księżę Janusz (1880–1967). Szkice. Wspomnienia Janusza Radziwiłła*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001.
- Kakowski A., *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red. i oprac. T. Krawczak, R. Świętek, wstęp J. Glemp, Platan, Kraków 2000.
- Kamieniecki W., *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław 1992.
- Lewandowski J., *Królestwo Polskie wobec Austro-Węgier. 1914–1918*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1986.
- [Lubomirska M.], *Pamiętnik księżnej Marii Dzdzisławowej Lubomirskiej. 1914–1918*, oprac. J. Pajewski, A. Kosicka-Pajewska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1997.
- [Rostworowski S.], *Nie tylko Pierwsza Brygada. (1914–1918). Z dokumentów, wspomnień, listów pozostawionych przez Stanisława Rostworowskiego*, t. 3: *W adiutanturze Rady Regencyjnej*, wybór i oprac. S.J. Rostworowski, Egross, Warszawa 1993.

Opracowania

- Bartoszewicz H., *Kierunek wschodni aktywności dyplomatycznej Rady Regencyjnej*, „Dzieje Najnowsze” 2018, r. 50 nr 1, s. 5–30.
- Bułhak W., *Aleksander Lednicki i Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji Radzieckiej*, „Przegląd Historyczny” 1990, t. 81 z. 3–4, s. 537–558.
- Durka J., *Janusz Radziwiłł, dyrektor departamentu stanu w rządzie Rady Regencyjnej*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 1, s. 209–224.
- Goclon J., *Organy polskiej administracji państwowej w Królestwie Polskim 1916–1918. Struktura i gabinety*, „Folia Iuridica Wratislaviensis” 2014, t. 3 nr 2, s. 41–92.
- J. Molenda, *Tymczasowa Rada Stanu i Rada Regencyjna wobec polskich aspektów rewolucji w Rosji oraz radykalizacji nastrojów społeczeństwa w kraju*, „Dzieje Najnowsze” 1989, r. 21 nr 1, s. 3–31.

- Kloc K., *Akt 5 listopada a społeczno-gospodarcze przyczyny fiaska niemieckiej próby pozyskania polskiego rekruta*, [w:] *Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy*, red. J. Kłaczko, K. Kania, Z. Girzyński, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 168–174.
- Manteuffel T., *Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Przegląd Historyczny” 1928, nr 2, s. 224–235.
- Maternicki J., *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918. Studium historiograficzne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Nowak-Kielbikowa M., *Początki krajowej służby dyplomatycznej*, [w:] *Rok 1918. Odrodzona Polska w nowej Europie*, red. A. Ajnenkiel, Wydawnictwo „Neriton”, Instytut Historii PAN, Warszawa 1999, s. 30–43.
- Pajewski J., *Odbudowa państwa polskiego. 1914–1918*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Pałyga E.J., *Proces formowania się polskiej służby zagranicznej (1917–1919). (Materiały do rekonstrukcji)*, [w:] *Pozycja międzynarodowa Polski w latach 1918–1978, VI Ogólnopolska Sesja Naukowa Polskiego Towarzystwa Politycznego*, Lublin 1978, s. 363–383.
- Rzepecki J., *Powstanie Tymczasowej Rady Stanu w świetle współczesnej korespondencji*, „Kwartalnik Historyczny” 1961, nr 2, s. 435–445.
- Sibora J., *Dyplomacja polska w I wojnie światowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2013.
- Stępnik W., *Dyplomacja polska na Bałkanach (1918–1926)*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 1998.
- Suleja W., *Tymczasowa Rada Stanu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998.
- Winnicki Z.J., *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wydawnictwo „Wektory”, Wrocław 2017.